

Noortekeskne lähenemine ja selle rakendamise mudel N-TELG¹

ANDU RÄMMER
Tartu Ülikooli Narva kolledži
noorteuuringute kaasprofessor

MARIA ŽURAVLJOVA
Tartu Ülikooli Narva kolledži
noorsootöö nooremlektor,
noorsootöö programmijuht

ANNE KIVIMÄE
Tartu Ülikooli Narva kolledži
noorsootöö õpetaja

KAUR KÕTSI
Tartu Ülikooli Narva kolledži
noorsootöö nooremlektor

Mudeli N-TELG rakendamine toetab noorte toimevõimet ja parandab noori puudutavate otsustuste kvaliteeti, ning lisaks noorsootööle on see käsitlus kasutatav ka laiemate eesmärkide saavutamiseks.

Noorte usaldus riigi vastu on üks peamisi näitajaid, mida OECD kasutab hindamaks riikide tegutsemise asjakohasust noorte toetamisel – mida kõrgem on usaldus, seda suurem on seos noore põlvkonnaga; mida

tugevam on seos, seda tõhusamad, toimepidavamad ja legitiimsemad on riiklikud institutsioonid (OECD 2020, 25). Ka Eesti on määratlenud 2021. aastal heakskiidetud noortevaldkonna arengukava üldeesmärgi saavutamise mõõdikuks noorte usalduse riigi vastu (Haridus- ja Teadusministeerium 2021). Usaldus riigi ja selle institutsioonide vastu on aga seotud kogemusega, mida noor inimene mitmesuguste institutsioonide ja nende pakutavate tegevuste ja teenustega kokku puutudes saab: kas need tegevused ja teenused sobivad noorele ja kas nad on noore jaoks tulemuslikud.

Mitmeid aastaid on noortele pakutavate

¹ Eelretsenseeritud artikkel.

võimaluste ja teenuste kirjeldamiseks kasutatud mõisteid nagu noortesõbralik (*youth friendly*), noortele suunatud (*youth-focused*), noortekeskne (*youth centered*), noorte vajadustele vastav (*youth responsive*). Sageli on selliste mõistetega püütud kirjeldada noortele vajalikke ja sobivaid tegevuse vorme ja nende kvaliteeti. Ka Eesti noortevaldkonna arengukavas aastateks 2021–2035 on esile tõstetud, et oluline on arvestada noortega ning edendada noortekeskset lähenemist läbivalt kõigis poliitikaaldkondades, noortevaldkonna teenused on noortekeskset ning noortele kujundatud, korraldatud ja noortevaldkonna väärtusi kandvad teenused, mis põhinevad koostöö saavutamisel teiste valdkondadega (Haridus- ja Teadusministeerium 2021, 8), samuti on arengukava rakendamiseks plaanis järjepidev noortekeskse poliitika kujundamise hindamine (*ibid.*, 20). Siiski ei ole mõiste „noortekeskne“ ega „noortekeskne lähenemine“ üheselt mõtestatud noortele osutatavate teenuste või pakutavate tegevuste kontekstis. Samuti ei ole tuvastatud ega ka loodud instrumente, mis aitaks ühel noorega töötaval spetsialistil – mistahes valdkonnas – teha oma tööd noortekesksemalt.

Sellisel taustal alustas Tartu Ülikooli Narva kolledži noorsootöö õppejõudude uurimisrühm 2020. aastal teadus- ja arendusprojekti, mille eesmärgiks sai noortekeskse lähenemise mõtestamine ja sellele baseeruva mudeli loomine, mis aitaks noortest lähtuvat lähenemist praktikas paremini rakendada. Projekti toetajad olid Haridus- ja Teadusministeerium, Haridus- ja Noorteamet ja Euroopa Sotsiaalfond. Käesolevas artiklis on esitatud ülevaade projekti raames valminud noortekeskse lähenemise kontseptsioonist ja selle põhjal väljatöötatud rakenduslikust mudelist N-TELG.

NOORTEKESKSUS RAHVUSVAHELISES TEADUSKIRJANDUSES

Noortekeskne lähenemine ei ole küll teaduskirjanduses üheselt defineeritud,

kuid rahvusvahelise kirjanduse põhjal on võimalik tõsta esile, et selle lähtekohaks on arusaam, et noor on juba noorena isiksus, kel on omad õigused ja kes on oma elus muutuste agent – aktiivne teda puudutavaid otsuseid mõjutav osapool.

Noorsoouuringute kujunemist Ida-Euroopas uurinud Helena Helve, Carmen Leccardi ja Siyka Kovacheva (2020/2005) märgivad, et peale 1950. aastatel sotsialismimaades alanud liberaliseerumist hakati noori kujutama juhtiva kommunismiehitaja rollis, kuna arvati, et nad on kapitalistlikus ühiskonnas elamise kogemustest vähem rikutud kui vanemad põlvkonnad. Taru ja ta kaasautorid (2015) täpsustavad, et noori käsitleti nõukogude ideoloogias siiski mitte iseseisvate subjektide, vaid juba maast madalast poliitika sihtmärgiks olevate objektidena. Pärast nõukogude aega kommunistlik ideoloogia taandus ja võeti kurss noorte kujundamisele aktiivseteks ja läbimõeldud otsuseid tegevateks ühiskonnaliikmeteks. Sellise käsitluse puudujääke on rahvusvahelisel järjest rohkem teadvustatud. Vaade noortele kui kodanikele, ühiskonnaliikmetele millalgi *tulevikus* (kui nad on täiskasvanuks saanud) ja keskendumine nende arendamisele, kujundamisele toob kaasa negatiivse vaate noortele (justkui neil oleks midagi puudu täisväärtuslikkusest). See fokuseerib tähelepanu puudustele ning jätab kõrvale noorte agentsuse – vaate noortele kui iseenda ja ühiskonna elu olulistele loojatele, arendajatele ning muutuste agentidele (Corney 2014, 27). Mitmed uurijad on analüüsinud noorte kui isiksuste enesekindluse, iseseisva toimetuleku ja oma elu väärtustamise suurenemist ja selle tuge noorte tajule oma elu teadlike suunajatena ning noorte heaolule ja vaimsele tervisele (Christens, Peterson, 2012; Collura *et al.* 2019; Lorimer *et al.* 2020; Muukkonen, Tulensalo 2004; Williamson, 2018). Williamson (2018) on töötutele noortele keskendudes ilmekalt formuleerinud tänapäevase vaatenurga, mis sobib kasutamiseks ka kõikide noorte

kohta: „Noored töötud ei ole tühjad laevad, keda peaks varustama oskuste ja pädevustega tööalase konkurentsivõime loomiseks (veidral moel mõnikord töökohatade jaoks, mida pole olemas). Nad on oma elus muutusi ellu kutsuvad agendid, kellel on kasutamata potentsiaal, väljaarendamist vajavad võimed, käivitamist vajavad motivaatorid ja individuaalset lähenemist eeldavad piüüdlused“. Sarnast arusaama kohtame mitmetes valdkondades: Bamber *et al.* (2014) ja Ord *et al.* (2021) rõhutavad, et noorsootöö keskmes on noor, tema isiksus, noore tunnustamine võtmeisikuna. Seda põhimõtet rõhutatatakse ka konstruktivistlikus õpikäsitluses: õppejõu roll on olla mentor, kes julgustab, juhendab ja toetab õppijat tähenduse otsimise protsessis. Õppejõud ei ole teadmiste ainuvaldaja ja kõiketeada, vaid õpib ja areneb koos õppijatega (Virkus *et al.* 2017, 621). Sotsiaaltöös on kesksel kohal lapse käsitamine aktiivse subjektina nii lastekaitstes kui ka hoolekandes (Davidson-Arad, Kaznelson 2010, D’Cruz, Stagnitti 2008, Toros *et al.* 2013). Reinomägi kaasautoritega (2014) iseloomustab lapse heaolu dünaamilise protsessina, mis on nii lapse enda sise- inimestevaheliste, sotsiaalsete kui ka kultuuriliste protsesside tagajärg.

Mitmetes empiirilistes uuringutes ja teistes noortekeskst kirjeldavates teadusallikates on noortekeskse olulise maks osaks noorte (järje)kindel ja sisukas tegelik osalus nende käekäiku puudutavate teemade üle käivates aruteludes ning otsustes (Bamber *et al.* 2014; Erulkar *et al.* 2005; Heinze *et al.* 2010; Larson, Walker 2010; LeBlanc 2009; McLaughlin 2000; Walker, Larson 2012; Walz 2012). LeBlanc (2009, 3–8) käsitleb noortekeskst lähtudes noorte terviseedendamise vallas seatud tähendusest: noortekeskne tähendab, et noored on sisuliselt kaasatud, ehk nad osalevad kõikide neid puudutavate otsuste aspektides. Noorte asetamine kesksel kohale toetab osalevate noorte õigust teostada end selle kaudu, tegutseda koos teiste noorte ja täiskasvanutega, avaldada

avalikult oma seisukohti ja elada end välja (Bamber *et al.* 2014, 9). McLaughlin (2000, 9–10) on esile toonud noortele juhtrolli ja hääle andmise tähtsuse: noortekesksetes organisatsioonides on noortel keskne osa ürituste kavandamises ning liikmete tegevuse formaalsete ja mitteformaalsete reeglite kujundamises. Christens ja Peterson (2012) on järeldanud, et kui noortel tekib kindlustunne, et nad saavad mõjutada ühiskonna poliitilisi süsteeme, milles nad on osalised, võib see mõjutada

Teaduskirjandus käsitleb noort aktiivse, teda puudutavaid otsuseid mõjutava osalisena noorsoo- ja sotsiaaltöös ning hariduses.

nende arusaamu heaolust ja käitumismallidest. Heinze ja kaasautorid (2010) kirjeldavad jõustamist olulisena noortele suunatud tegevuste ja teenuste positiivse mõju suurendamisel ja tõstavad oluliste jõustamise aspektidena esile omavahel tugevasti seotud kuuluvustunde, töötajaskonna toetava suhtumise ning tõhususe toetamise.

Noorte enesekindluse aluseks on väljakujunenud identiteedi ja tugevate väärtuste olemasolu (Marcia 1966). Noorte arengus on oluline nende minapilt, mis ei peegelda mitte ainult nende unikaalsust, vaid ka kuuluvust teiste hulka (Valk 2003). Noorte suurem teadlikkus iseenda väärtustest ja võimekus oma väärtusmaailma tasakaalukalt analüüsida ja ümbritsevaga seostada loob eeldused mõtestada, mida on põhjust väärtuslikuks pidada ning mõista takistusi oma võimekuste realiseerimise ees.

Noortekeskse lähenemise olulise elemendina on kirjanduses lisaks osalusele

ja väärtuste paremale teadvustamisele toodud välja tugevustele keskendumine ja erinevuste väärtustamine. LeBlanc (2009, 9–12) toob olulise noortekeskse lähenemise võtmelemendina välja, et oluline on lähtuda tugevuspõhisest praktikast, võttes arves taolisi noorte ressursse nagu oskused, anded, suhtlusoskused, perekonna ja eakaaslaste toetus, vaimus, ebaõnnestumistest omandatud kogemused, individuaalsed lootused ja unistused. Tähtsaks võtmelemendiks on ka erinevuste väärtustamine. McLaughlin (2000, 9–10), kes toob välja noortekeskse käsitluse elemente, märgib, et efektiivsed kogukonnapõhised organisatsioonid pakuvad tegevusi erineva andekuse, oskuste ja huvidega noortele. McLaughlin sekundeerib LeBlanci tugevuspõhise praktika mõttele rõhutades, et noortekesksete organisatsioonid ei tegele noorte varasemate eksimuste ja puudujääkide korrigeerimisega, vaid toetavad ja arendavad noorte tugevusi. Noortele positiivse arengu võimalusi pakkuvaid praktikaid uurinud Sanders ja Munford (2014) leidsid, et kui noored on aktiivselt seotud neile osutatavate teenustega, kogevad nende käigus lugupidavat suhtumist, suudavad luua positiivseid suhteid töötajatega ning neile antakse võimalus sekkumiste ja programmide kohta asjakohaseid otsuseid langetada, siis saavutatakse programmi-dega ka paremad tulemused. Haavatavate noorte jaoks olid tulemused paremad, kui teenused töötasid lugupidaval ja võimestaval moel. Nende sõnul võivad järjepidevalt positiivsed kogemused mõjutada noorte arengut ja säilienõtkust üksikute konkreetsete sekkumiste mõjust palju pikemaajaliselt. Uuringutulemused viitavad püsivatele seostele samaaegselt erinevate teenuste osutamise iseloomu (nt lugupidav suhtumine, kohandatus noorte oludele, võimestamine, noortele tegevusteks tegutsemisvõimaluste loomine) ja haavatavate noorte hakkamasaamise ja toimetuleku vahel. Ka Heinze ja kaasautorid (2010) tõstavad esile positiivsete suhete

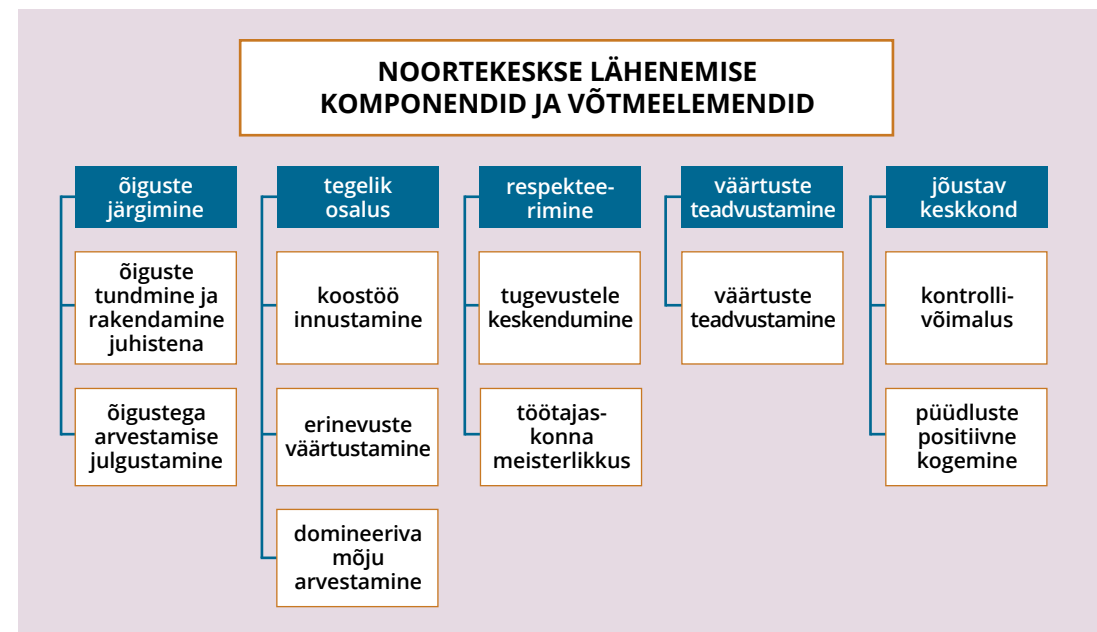
tähtsust tegevustes, teenustes ja programmides osalevate noorte ning töötajaskonna vahel. Head suhted loovad noortel arusaama, et nad on aktsepteeritud, mis omakorda innustab osalema ja arenema. Noorte aktiivsus omakorda tugevdab suhteid töötajaskonnaga, mistõttu on mõju kahe-suunaline ja sünergiline.

Noort käsitletakse aktiivse teda puudutavaid otsuseid mõjutava osalisena nii noorsootöö, hariduse kui ka sotsiaaltöö valdkonnas. Noore jõustamine ja osalus võimaldab noorel toimida muutuste agendina – omada enesekindlust, võimalusi ja võimekust rääkida kaasa ja mõjutada oma elu – ning toob kaasa neile osutatavate teenuste ja tegevuste mõju suurenemise ning ulatuse laienemise. Noorte enesemääratluse ja väärtusruumi toetamine võimaldab neil arendada enesekindlust ja eneseusaldust, et teadvustada ja mõtestada oma elus olulist ning arendamist vääri-vat – seda, mida on just noorel endal põhjust väärtuslikuks pidada. Noortele osutatavate teenuste ja pakutavate tegevuste kontekst ja töötajaskonna võimekus avaldavad olulist mõju noortekeskse lähenemise rakendamisele.

Kirjanduse analüüsi põhjal võib järeldada, et järjekindel ja süsteemne noortekeskne lähenemine teenuste korraldamisele toob kaasa teenuste suurema mõjususe, eriti keerulisemas olukorras olevatele noortele, noorte (järje) kindlama ja sisukama osaluse teenustes, kogukondliku mõju ka noortele, kes teenustes vahetult ei osale. Noorte kui isiksuste enesekindlust ja oma elu suuremat väärtustamist toetades aitab noortekeskne lähenemine neil tajuda end oma elus tehtavate valikute teadlike suunajatena.

NOORTEKESKSE LÄHENEMISE MÕTESTAMINE EESTIS

Eelesitatud lühike ülevaade teoreetilisest teemakäsitlusest andis aluse noortekeskse lähenemise käsitluse mõtestamisele Eesti kontekstis. Teaduskirjanduse analüüsi põhjal tõi Tartu Ülikooli Narva kolledži

JOONIS 1. Noortekeskse lähenemise viis komponenti ja nende võtmelemendid.

Allikas: Autorite koostatud

noorsootöö uurimisrühm välja kõige kaalukamate terviklike käsituste aluseks olevad korduvad seisukohad. Lisaks nendele kaasati ka unikaalseid elemente alternatiivsetest allikatest. Uurimisrühma analüüsi käigus visandati esmalt olulise-mate komponentide piirjooned, arutleti nende sisukuse üle ja määratleti täpsed komponendid ning nende võtmelemen-did. Tervikliku noortekeskse lähenemise kontseptsiooni väljatöötamisel lähtuti ka praktilisuse kriteeriumist – kuna järgmi-seks eesmärgiks oli jõuda rakendusliku mudeli välja arendamiseni, siis peeti oluliseks praktikasse tõlgitava selgelt arusaadava teoreetilise kontseptsiooni väljatöötamist.

Mudeli lähtekohana kujutab noorte-keskne lähenemine endast noorte isiksuse arengu ja heaolu seadmist neile osutata-vate teenuste ja tegevuste sisu, korralduse ja arendamise keskmesse eesmärgiga saavutada noore jaoks parim tulemus. See tähendab, et eesmärkide-, töövormide ja -võtete alaste ning korralduslike valikute

tegemine peab lähtuma noorest kui teadlikust isiksusest ja toetama terviklikult noore vaimse ning füüsilise heaolu saavu-tamist ja püüdlema tegevuste ja teenuste sellekohase mõjususe poole.

Noortekeskse lähenemise komponendid (vt joonis 1) on loend peamistest alustest, mis toetavad erinevate tegevuste ja tee-nuste ning nende osutamise või korralda-mise protsessi kujunemist noortekeskseks. Komponentideks on grupeeritud olulise-mad tegutsemise alused, lähtudes nende eesmärkidest. Iga konkreetse komponendi peamised osised – võtmelemendid – omavad selgitavat, täpsustavat rolli.

Noored on inimõiguste subjektid ja seda mitte tulevikus täiskasvanuikka jõudes, vaid juba noorena. Laste õigusi ja inimõigusi terviklikult käsitlevad regulatsioonid garanteerivad igale noorele võõrandamatud õigused, mille tunnusta-mine ja väärtustamine peab väljenduma ka tegevustes ja teenustes, mida noortele pakutakse ja kus noored osalevad. Õiguste tähelepanuta jätmise, sealhulgas näiteks

noorte võrdväarsuse eiramine, noorte käsitlemine probleemitekitajana, noorte näiline kaasamine, stereotüüpne arusaam noorte aktiivsusest ja passiivsusest toovad kaasa takistused noortekeskse lähenemise kasutamisel. **Noorte õiguste järjepidev arvestamine** tegevuste ja teenuste korralduses loob eeldused praktika kujunemiseks, milles nende õiguste väärtustamine kujundab osaluseks, enesearenguks ja tulemusteks vajaliku koostööõhkkonna.

Noorte tegelik osalus tähendab siin noorte võimalust osaleda (st eelkõige saada informatsiooni, olla konsulteeritud, avaldada arvamust, olla ära kuulatud ja saada tagasisidet oma arvamusele) nende endi elu puudutavates otsustes, sealhulgas ka tegevuste ja teenuste seotud otsustusprotsessides, mis puudutavad tegevuste ja teenuse eesmärke, elluviimist ja korraldamist ning hindamist. Osalusvõimaluse tegelikuks võimaldamiseks on vaja suurendada noorte usaldust nende arvamuste arvesse võtmise vastu protsessi eri etappides ning toetada nende huvi ja motivatsiooni oma arvamuste väljakujundamiseks ja avaldamiseks, aga ka anda järjekindlalt põhjendatud tagasisidet nende arvamuste aktsepteerimise kohta.

Noorte omavahelise koostöö innustamine võimaldab neil saavutada oma hääle (arvamuste) suuremat kõlapinda ning võimendab seeläbi osalust. Erinevuste väärtustamine osaluse tagamisel tähendab, et iga noore tegelik osalus on võimalik ja toetatud. Noorte mitmekesised arvamused rikastavad tegevuste ja teenuste sisu ja tulemuslikkust.

Tegevustes ja teenustes osalevate noorte tajul, kuidas noortega töötavad spetsialistid nende väärikust austavad, on kaalukas mõju noorte osalusele, kaasatuseks jäämisele ning tegevuste ja teenuste tulemuslikkusele. Vastastikune usaldus, argumenteeritud mõttevahetused, infovahetus, noore taustaolusid ja väärtusi arvestav spetsialistide lugupidav suhtumine loovad aluse noore enesekindluse ja enesemääratluse tugevnemiseks. Samuti

kujundavad need valmisolekut võtta vastutust enda ja ümbritseva positiivse arengu eest. **Lugupidav suhtlus** mõjutab eriti tugevasti tööd noortega, kes on sattunud raskustesse. Tugevustel põhinev praktika toetab iga noore käsitlemist väärtusliku ja loova isiksusena, kel on kogemused, anded, oskused, võimed ja muud ressursid, millele keskendudes saab luua positiivse aluse arenguks. Tegevuste ja teenuste sidumine noore tugevate külgedega toetab noorel endal oma elu ja arengu väärtustamist. Noore julgustamine omaenda kogemusi kriitiliselt vaatama aitab noorel oma arenguvajadusi märgata.

Noorte vajadusi märgata oskavad töötajad, kes pühendavad noortele piisavalt aega ning suhtuvad noore minapilti, väärtustesse, teadmistesse, oskustesse ja kogemustesse lugupidamisega, saavad innustada noort inimest oma väljakutsetega tegelema ja võimendavad seeläbi tema enesejuhtimist, toetavad noorte agentsust. Järjekindlad positiivsed kogemused mõjuvad noorele seejuures ulatuslikumalt konkreetsest tegevusest või teenusest kaugemale, ulatudes teistesse valdkondadesse ja tasemetele. Spetsialistide professionaalsus väljendub ka noorte privaatsuse ja konfidentsiaalsuse austamises ning tagamises tööprotsessides.

Võimekusepõhine lähenemine peab oluliseks tegelikku võimekust elada elu, mida on põhjust väärtuslikuks pidada. **Noore toetamine oma minapildi ja identiteedi teadvustamisel** ning oma väärtuste analüüsil aitab noorel mõtestada enda jaoks väärtuslikku elus. Seeläbi suureneb ka mõistmine, millised vajakajäämised on tegelikes võimalustes ja võimes neid võimalusi kasutada, et püüelda elumuutuste poole, mida on põhjust väärtuslikuks pidada. Eesmärgistatus läbi väärtushoiakute mõistmise ja usk võimalustesse enda elujärge arendada soovitud suunas võimestab noort. Enda ja teiste väärtushoiakute teadvustamist saab toetada süsteemse tegevuse kaudu. Tegevused ja teenused peavad võimaldama

sellist analüüsi ning looma aja ja koha, milles on usaldusväärse õhkkonna võimalik kriitiliselt enda, teiste ja ka ühiskonna väärtusi analüüsida ning igapäevaeluga seostada.

Noorele pakutavate teenuste ja tegevuste kontekst, keskkond ning korraldusviis saavad kujundada ja suurendada noore usaldust, eneseusku ning mõjutada seeläbi teenuste mõju ja kestvust. Erinevalt vaid individuaalsete teadmiste-oskuste arendamisele suunatud lähenemisest hõlmab **jõustamisele keskenduv vaade** noore mitmetahulist kaasatust muutuse saavutamisesse ja ühiskonna, kogukonna aga ka noore enda isiksuse tasandi muutuste elluviimiseks – muutjaks – kujunemiseks. Seosed toetava keskkonna, jõustamise ja positiivsete tulemuste ja nende mõju vahel moodustavad omalaadse arengukaskaadi, mille saavutamiseks on vaja pöörata tähelepanu toetava keskkonna ja jõustamise kvaliteedile (Christens, Peterson 2012). Noore usk ja kindlustunne, et tal on võimalik omada ja rakendada kontrolli teda ümbritsevas ühiskonnas, sealhulgas talle pakutavate teenuste ja tegevustega seotud valdkondades, suurendab mõju, mida nende valdkondade tegevused ja teenused omavad noore heaolu tajule ja käitumismustritele. Toetav keskkond peab väljenduma tegelikus töös ja selle korralduses nii, et teenuses osalemisel kogeks noor tema oludega arvestamist ja tema isiksuse respektimist ning püüdluste võimestamist. Praktika peab püüdlema mõjususe ja tulemuslikkuse poole nii, et noor tajuks seda positiivse jõustava kogemusena.

NOORTEKESKSUSE KOMPONENDID – KAS ASJAKOHASED KA NOORTEKESKUSTES?

Teoreetilise kontseptsiooni asjakohasuse uurimiseks Eesti oludes intervjuueriti 2021. aasta märtsis seitset noortevaldkonna eksperti. Uuringu põhjal võib öelda, et teoreetilises kontseptsioonis määratletud viis peamist noortekeskuse

komponenti on Eestis asjakohased ja kaalukad praktilise töö korraldamisel ja sisustamisel. Ekspertide poolt antud hinnangute analüüs viie komponendi sisu osas tõi välja, et kokkuvõtteks tajutakse nende tähtsust nii töös noortega kui ka noortele suunatud tegevuste kavandamisel. Kvalitatiivne sisuanalüüs tõi välja, et ühegi komponendi sisu ei tajutud sobimatu või ebatähtsana. Samuti ei leitud, et midagi kaalukat oleks puudu, pigem toodi esile ühe komponendi – väärtuste teadvustamise – senist vähest käsitlemist ja mitmekülgset.

Eesmärgiga saada põhjalikumaid hinnanguid noortekeskse lähenemise kontseptsiooni sisule ja teoreetilises kontseptsioonis defineeritud komponentide tähenduslikkusele Eesti praktilise noorsootöö kontekstis, viidi 2021 maist juunini läbi uuring noortekeskse lähenemise teoreetilise kontseptsiooni analüüsiks noortevaldkonnas. Uuringu fookusvaldkonna valimiseks analüüsiti esmalt noortevaldkonna tegevuste ja teenuste kategooriaid ning valiti uurimiseks *avatud noorsootöö valdkond*. Valiku kriteeriumideks oli fookusvaldkonna sisuline mitmekesisus, erinevatele noortele suunatud tegevuste ja teenuste olemasolu, töötajaskonna arvukus, geograafiline ulatus ja tugev seos kohalike omavalitsustega. Kokku teostati 8 fookusgruppiintervjuud, kus osales 27 inimest: 6 kohalikes omavalitsustes noorsootöö korraldavat spetsialisti, 6 noortekeskuse töötajat ja 15 noortekeskusi külastavat noort, kellest 4 olid venekeelse taustaga.

Kogutud andmete temaatilisest analüüsist ilmnes, et noortekeskse lähenemise teoreetilise kontseptsiooni tähenduslikkus Eesti avatud noorsootöö kontekstis on suur. Kõikide gruppide intervjuueritud oskasid seostada noortekeskse lähenemise viit peamist komponenti omaenda noorsootöö kogemusega. Samuti omasid need komponendid kõikides arvamustes tähtsust noorsootöö, aga ka noorte kui ühiskonnagrupi kontekstis. Oluline on

ka asjaolu, et regionaalseid erinevusi komponentide asjakohasuse hindamisel ei esinenud, ehk nende viie komponendi näol on tegu universaalselt kaalukate elementidega.

Noorsootöö korraldajate ja noorsootöötajate ning noorte arvamustes ilmnes mõningaid erisusi probleemsete küsimuste ja takistuste määramisel komponentide lõikes. Näiteks pidasid noorsootöö korraldajad väärtuste teadvustamisel otsustavaks seda, kas noorsootöötajad ka ise oma väärtusi teadvustavad. Seda teemat markeeriti ka noorsootöötajate rühmas, kuid märkimisväärselt väiksema priori-

Intervjueeritud oskaid seostada noortekeskse käsitluse viit peamist komponenti omaenda noorsootöö kogemusega.

teetsuse astmega. Samas taandusid sellised erisused üldise üksmeele kõrval sellele, et komponentide lõikes on praktilisel tasandil veel palju ära teha. Kõik rühmad leidsid näiteks, et

- ▶ noorte õiguste teadvustamisel on puudujääke;
- ▶ probleemiks on tegeliku osaluse asendamine näilise osalusega;
- ▶ suhtluse aluseks peab olema erinevusi arvestav respektimine;
- ▶ nii noorte kui ka noorsootöötajate väärtuste teadvustamine vajab aega aruteludeks ja tähelepanu;
- ▶ eksimuste aktsepteerimine noorte jõustamiseks noortekeskuses vajab mõistmist ka väljaspool valdkonda.

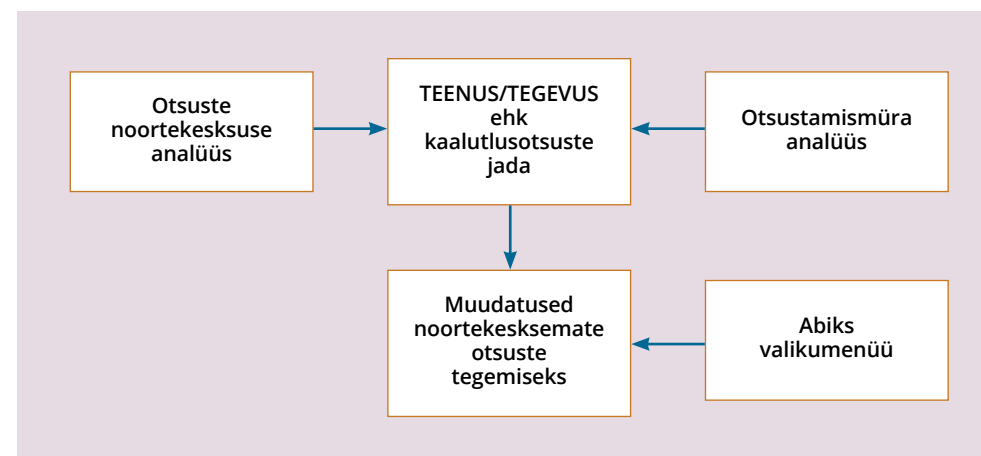
Tulemus, et kõikides komponentides nähti praktilisel tasandil vajakajäämisi ning samas peeti nendega tegelemist väga

oluliseks, on eriti kaalukas noortekeskse lähenemise teoreetilise kontseptsiooni alusel praktiliseks tööks rakendatava mudeli väljatöötamise seisukohast. See kinnitab, et ka juba pikemat aega teadaolevad tähendust ja tähtsust omavad põhimõtted ja arusaamad vajavad ellu rakendamiseks jätkuvalt tuge. Positiivne kinnitus komponentide asjakohasusele igapäevatoos võimaldab ka teha järelduse, et komponentide koondamine terviklikuks meetodiks – noortekeskseks lähenemiseks – loob võimaluse töötajaskonnal oma tegevust terviklikumalt analüüsida ja arendada ning nii teenuste ja tegevuste korraldajatel kui ka noortel endil seda süsteemsemalt hinnata.

Kuna avatud noorsootöö on olemuselt mitmekesine, siis võib hinnata, et need tulemused iseloomustavad mitte ainult kogu ülejäänud noorsootööd, vaid ka muid valdkondi, kus noortele teenuseid pakutakse.

MUDELI N-TELG LÄHTEKOHAD, RAKENDATAVUS JA OLEMUS

Mudeli nimetus N-TELG viitab noorele kui teljele, mis on keskmeks noortele teenuseid kavandades ja pakudes ning samas ka noortevaldkonnale, mille pealiiniks on noorte tegelikud vajadused ja huvid. Spetsialistil noortekeskset käsitlust igapäevatoos rakendada aitava mudeli loomisel otsustati võtta aluseks viitava mudeli arusaam ja kasutada inspiratsioonina Thaleri ja Sunsteini (2008) loodud nügimise ja valikuarhitektuuri ning Kahnemani ja kaasautorite (2021) kirjeldatud otsustusmüra teoreetilisi käsitlusi. Mudelis vaadeldakse noortele teenuste pakumist ja tegevuste korraldamist kui jada noorega töötava spetsialisti tehtavaid põhjalikult läbimõeldud kaalutusotsuseid. Mudel pakub välja protsessi, mis toetab otsustamismüra vähenemist ja nügib valikuarhitektuuri kaudu noortekesksemate valikute suunas. Mudeli väljatöötamisel on valikuarhitektuuri ja nügimise teooriat vaadeldud alternatiivina tavapärastele

JOONIS 2. N-TELG-mudeli tervikvaade.

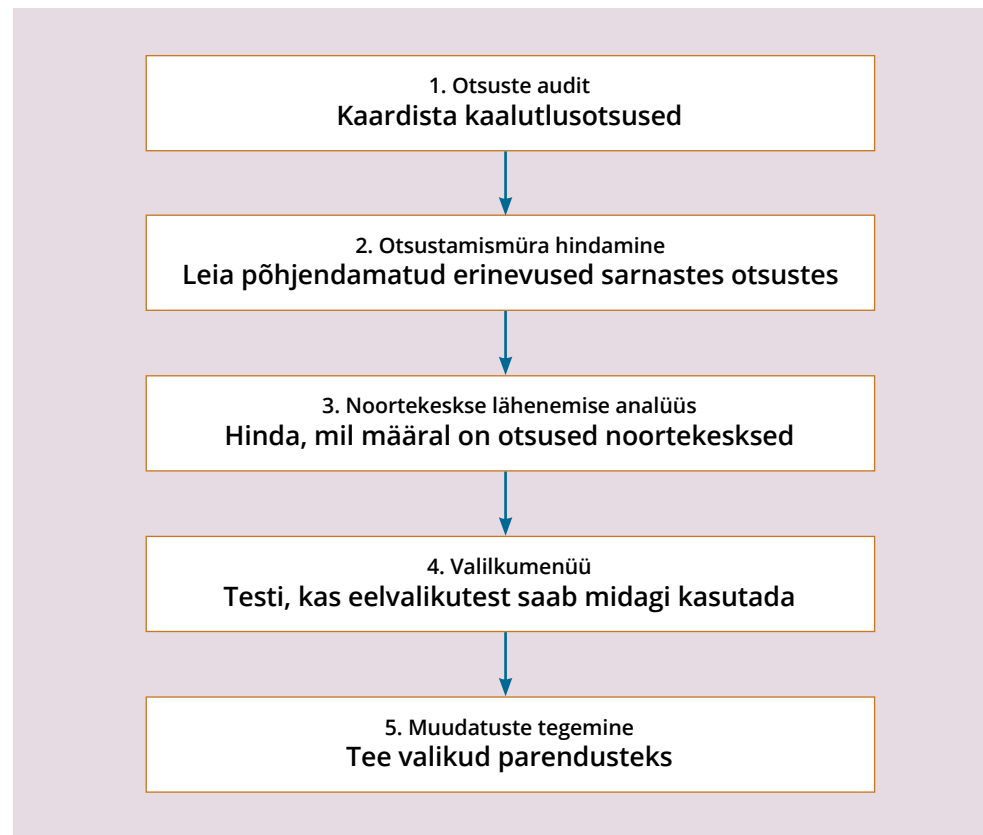
Allikas: Autorite koostatud

tee-nii- vs. ära-tee-nii-juhiste ning spetsialisti tehtavate valikute toetamise metodoloogilise alusena – oluline on, et noortele teenuseid pakkuvad organisatsioonid korraldavad oma tööd järjekindlalt nii, et noorega töötaval spetsialistil on võimalik rakendada oma valikute tegemisel tugisüsteemi („arhitektuuri“ otsuste ehk valikute tegemisel).

Mitmed avaliku sektori korraldamisele, valitsemisele suunatud mudelid omavad sageli kas kirjeldavat iseloomu (st mudel kirjeldab, mis peaks olema olema) ja/või kvaliteeti mõõtvat ja hindavat iseloomu (st mudel seab vajaliku kvaliteeditaseme). Selliseid mudeleid võib üldistades kirjeldada kui lõpptulemuse sätestamisel põhinevaid – püütakse kirjeldada lõplikku lahendust, mis tuleks saavutada. Lee juhitud Korea poliitikateadlaste uurijategrupp (Lee *et al.* 2018) analüüsis e-valitsemise mudeleid ja leidis, et enamik neist on mõeldud lõpptulemuse sätestamiseks ja muutuvad seetõttu kasutuks, kui tulemus (nt mingi teenuse korraldamise vorm ja tase) on saavutatud. Lõpptulemusele orienteeritud mudelite alternatiivina on võimalik vaadata mudeleid, mille funktsiooniks on saavutada ja toetada lõpptulemusest (ja selle tõhusast saavutamisest) kaugeemale minevat jätkusuutlikku toimimist.

Selliseid referentsmudeleid on eesti keeles sobivam nimetada ka osundavateks või viitavateks mudeliteks. Komplekssete, sageli nurjatuteks nimetatavate riikalike probleemidega toimetulekuks looks paindlik, väärtustel põhinev viitav mudel rohkem võimalusi muudatustega (sealhulgas ka rahastuses) kohanemiseks, vaatleks eesmärgi ühiskonna tasandil ehk laiemalt kui ainult tõhususele, hetkekontekstile, hetkeprobleemidele keskendudes ning looks aluse erinevate uuenduste sujuvaks lõimimiseks protsessidesse.

Mudel seisneb idees luua selgem arusaam sellest, milliseid kaalutusotsuseid töös noorega tehakse, mil määral nende otsuste tegemisel arvestatakse noortekeskse lähenemise komponente ning kuidas tõsta nende hinnangute läbimõeldust, sisukust ja kvaliteeti, mille alusel otsuseid tehakse. Parem arusaamine, milliseid otsuseid tehakse, võimaldab mõelda läbi, missugused sammud aitaks vähendada soovimatut müra otsustamisel – ehk soovimatuid erisusi sarnaste hinnangute andmisel. Samuti aitab see mõista, milliseid muutusi on vaja ellu kutsuda, et suurendada noortekeskset ja saavutada teenuste pakumisel ja/või tegevuste elluviimisel seeläbi suuremat mõju. Oluline on saavutada ka see, et noored, kes

JOONIS 3. Mudeli N-TELG protsess.

Allikas: Autorite koostatud

konkreetses teenuses ja tegevuses osalevad, kogevad seda osalemist positiivsena (vt joonis 2. N-TELG-mudeli tervikvaade).

Seni suure tervikuna käsitletud tegevuste vaatlemisel väiksemate osadena tekib rohkem võimalusi arendamist vajavate kohtade märkamiseks ning sobivate muudatuste algatamiseks. Näiteks räägitakse sageli ühe või teise noorele suunatud tegevuse kvaliteedist tervikuna kas avatud noorsootöö, huvihariduse või laagritegevuse tasandil. Samas ei ole suure üldistustaseme juures võimalik noortekeskset lähenemist piisavalt sügavalt ja detailselt analüüsida. Nii võib tunduda, et suure plaanis on kõik, mis näiteks huvikoolis või noortekeskuses toimub, ka pea automaatselt noortekeskne – lähtub noortest, seab noored keskmesse, kaasab, arvestab

jne. Arenduskohti on raske märgata ja valida. Vaadates aga teenust või tegevust konkreetse spetsialisti kaalutusotsuste jadana, ilmnevad need kohad, kus saab ühe või teise noortekeskse lähenemise komponendi tähtsust suurendada.

Mudeli meetmete ja tegevuste peamine rakendaja ning seeläbi kõige olulisem sihtgrupp on vahetult noortega töötav spetsialist. Mõistet „spetsialist“ kasutatakse mudelis kõige laiemas tähenduses viitamaks inimesele, kes töötab vahetult noortega kas palgalisena või vabatahtlikuna. Kuigi mudeli arendamisel on fookuses eelkõige noorsootöö ja noortevaldkonna teenused, sobib mudel rakendamiseks ka teistes valdkondades.

Joonisel 3 kujutatud mudeli N-TELG protsess koosneb viiest üksteisele

järgnevast tegevuste kogumist ehk meetmest:

Otsuste audit on selliste kaalutusotsuste kaardistamine, mida peab tegema teenuse osutamisel ja tegevuse elluviimisel ja nende planeerimisel. Üldjuhul tuleb tööprotsessi kavandamisel ja selle raames teha hulgaliselt läbimõeldud otsuseid, ehk siis tuleb erinevate võimaluste vahel vaagimise järel teha valik – kaalutusotsus. Selliste valikukohtade kaardistus võimaldab analüüsida ja hinnata, mil määral on nende otsuste tegemine noortekeskne, see tähendab et otsust tuleb hinnata noortekeskse lähenemise komponentide kaupa. Samuti annab kaardistus võimaluse analüüsida, mis mõjutab nende otsuste tegemist ja kui palju on seejuures otsustamismüra. Otsustamismüra on mõiste, mida käsitletakse N-TELG-mudelis Kahnemani ja kaasautorite lähenemise alusel, kes defineerisid müra kui soovimatuid erisusi samale probleemile hinnangu andmisel (Kahneman *et al.* 2021, 36). Teadlased on leidnud, et pea igat otsust saadab niinimetatud müra, mis võib tuua kaasa vead tehtavates valikutes ning kuigi otsustamismüra täielik vältimine ei ole inimeste tehtavate otsuste puhul valdavalt võimalik ega vajalik, on otsuste kvaliteedile kasulik sellise müra leevendamine. **Otsustamismüra hindamise** eesmärk on paremini teadvustada, mis on otsuste tegemisel aluseks ja milliste vahenditega saab igal konkreetsel juhul parendada otsuste kvaliteeti ning vähendada otsustamismüra. Kuigi erinevused tehtavates valikutes on paratamatud, on analüüsi teel võimalik tuvastada soovimatuid erinevusi hinnangutes ja planeerida tegevusi nende leevendamiseks. Põhieesmärk on ühelt poolt toetada spetsialisti üksikotsuste tegemisel ja teisalt teha teenuste ja tegevuste korraldamisel kõikide noorte jaoks võimalikult tulemuslikke valikuid. Otsuste auditi põhjal on võimalik analüüsida otsuste juures lisaks otsustamismürale ka, kuidas on arvestatud **noortekeskse käsitluse komponentidega**.

Analüüsida saab, mil määral on tagatud nii noorte õigused kui ka osalusvõimalused, kui respektieriv on suhtumine noortesse ja nende väärtusruumi ja kas on loodud jõustav keskkond. N-TELG-mudelis on noortekeskse lähenemise analüüsi tegemiseks koostatud iga komponendi kohta analüüsi suunavad *näidisküsimused*, mida tuleks käsitleda *nügiva* alusena, mitte ammendava loeteluna. Aja jooksul peaks organisatsioonis välja kujunema omad spetsiifilised küsimused, mida uuendatakse ja mida spetsialistid saavad kasutada analüüsi tegemisel.

Mudeli meetmete ja tegevuste peamine rakendaja ning seega kõige olulisem sihtgrupp on noortega töötavad spetsialistid.

Mudeli **valikumenüü** on instrument, kuhu on koondatud võimalikud muudatused, mida saab spetsialisti tasandil teha, et liikuda noortekeskse suunas. Mudeli kasutuselevõtul on vaja luua valikumenüü instrument ning seda regulaarselt täiendada, kohandada oma teenustele ja tegevustele, aga ka seotud tingimustele ja võimalustele vastavaks. Valikumenüü peaks käsitlema noortekeskse lähenemise komponente ning sobima teenuste ja tegevuste korraldamisel tehtavate valikotsustega – ehk menüüs olevad lahendused peaksid võimaldama kujundada spetsialistil oma otsuseid ja nende aluseks olevaid hinnanguid noortekesksemateks. Valikumenüü idee seisneb valikuarhitektuuri printsiibis, kus spetsialistil on lihtsam teha muudatusi, kui tal on

käepärasteid valikuid, mille rakendamiseks on organisatsioonis loodud tegelikud võimalused. Valikumenüü peaks koostama iga konkreetse organisatsiooni tasandil ning koostamise peaks organisatsioonis või teenuse korraldamise tasandil kaasama spetsialiste, kes seda teenust osutavad. Oluline on valikumenüü koostamisel kaasata ka teenustes ja tegevustes osalevaid või osalenud noori. Mudeli aluseks olev teoreetiline käsitlus kaalutlusotsuste põhjal tehtavate hinnangute parandamiseks rõhutab, et on oluline väärtustada ka spetsialisti kui eksperdi kogemusi, teadmisi ja oskusi – tema pädevust ning tunnetust ja taju. Ehk siis mudeli rakendamisel tehtud analüüsidest ilmseks saanud teadmiste peab lisanduma spetsialisti interpretatsioon ja intuitsioon, mis põhineb tema kogemusel, töö ja sihtrühma tundmisel, aga ka väärtuspõhistel hinnangutel. Mudelis N-TELG on ühendatud teadmiste ja spetsialistide pädevusel põhinevad mõtteviisid ja see teeb mudeli ühtlasi jätkusuutlikuks. Protsessi kaudu suureneb otsustajate (eelkõige kaalutlusotsuseid tegevate spetsialistide) informeeritus oma otsustest ja puudujääkidest otsuste tegemisel noortekeskse lähenemise vaatenurgast ning täiendamist ja muutmist vajavad kohad muutuvad nähtava(ma)ks. See protsess ehk kaalutlusotsuse analüüs lükkab edasi (senini ehk liig automaatselt intuitsiooni põhjal tekkinud) otsuse tegemise ning kuigi pärast analüüsi on spetsialisti taju ja intuitsioon jätkuvalt olulisel kohal, on

need teadlikumad ja informeeritumad. Analüüsidest tehtavaid kaalutlusotsuseid selleks, et tuvastada otsustamismüra ja hinnata noortekesksest lähtumist ning kaaludes valikumenüüs pakutavate lahenduste kasutamist, kujuneb alus **muudatuste kavandamiseks ja elluviimiseks**.

Mudeli kasutamine praktikas tähendab, et noortele teenuseid osutav spetsialist, tema organisatsioon ja teenuse korraldaja rakendavad noortekeskset lähenemist. Varasemate teadustööde (LeBlanc 2009) põhjal võib väita, et süsteemne noortekeskne lähenemine teenuste korraldamisele toob kaasa teenuste suurema mõjususe, eriti keerulisemates oludes olevatele noortele, noorte järjekindlama ja sisukama osaluse teenustes ning kogukondliku mõju sealhulgas ka noortele, kes neis teenustes vahetult ei osale. Oluliseks resultaadiks on noortekeskse lähenemise mõju noortele, mille tagajärjel suureneb enesekindlus ja oma elu väärtustatakse kõrgemalt. See toetab oluliselt noorte agentsust ehk toimevõimekust, nende taju oma elu teadliku suunajana, heaolu ja vaimset tervist. Seega saab mudelist kõige rohkem kasu noor inimene, kelle jaoks suurendab mudeli kasutamine teenuses ja tegevuses, millest noor osa võtab, osaluse tähtsust ning lihtsustab tema ees seisvate väljakutsetega toimetulekut. Oluliseks kasusaajaks on ka omavalitsused ja riik või muu rahastaja, kes noortele suunatud teenuseid ja tegevusi toetades ootab tulemusi, mis panustavad laiemate eesmärkide saavutamisse.

KASUTATUD ALLIKAD:

- BAMBER, J., O'BRIEN-OLINGER, S., O'BRIEN, M. (2014). Noorsootöö ideed rakendatuna teoorias. Dublin: Centre for Effective Services. – https://mitteformaalne.ee/wp-content/uploads/2020/09/CES-theory-final_v3_280514_1_et_CS_EF-logoga.pdf
- CHRISTENS, B. D., PETERSON, N. A. (2012). The Role of Empowerment in Youth Development: A Study of Sociopolitical Control as Mediator of Ecological Systems' Influence on Developmental Outcomes. – *Journal of Youth and Adolescence*, 41, 623–635. DOI: 10.1007/s10964-011-9724-9.
- COLLURA J. J., RAFFLE H., COLLINS A. L., KENNEDY, H. (2019). Creating Spaces for Young People to Collaborate to Create Community Change: Ohio's Youth-Led Initiative. – *Health Education & Behavior*, 46(1, Suppl), 44S–52S. DOI: 10.1177/1090198119853571.
- CORNEY, T. (2014). The Human Rights of Young People: A Catalyst for the Professionalisation of Youth Work Through the Development of Codes of Practice. – T. Corney (ed.) *Professional Youth Work: An Australian Perspective*. Clearing House for Youth Studies: University of Tasmania, 13–34.

- DAVIDSON-ARAD, B., KAZNELSON, H. (2010). Comparison of Parents' and Social Workers' Assessments of the Quality of Life of Children at Risk. – *Children and Youth Services Review*, 32(5), 711–719. DOI: 10.1016/j.childyouth.2010.01.008.
- D'CRUZ, H., STAGNITTI, K. (2008). Reconstructing Child Welfare Through Participatory and Child-centred Professional Practice: A Conceptual Approach. – *Child and Family Social Work*, 13(2), 156–165. DOI: 10.1111/j.1365-2206.2007.00528.x.
- ERULKAR, A., ONOKA, C., PHIRI, A. (2005). What Is Youth-Friendly? Adolescents' Preferences for Reproductive Health Services in Kenya and Zimbabwe. – *African Journal of Reproductive Health / La Revue Africaine De La Santé Reproductive*, 9(3), 51–58. DOI: 10.2307/3583411.
- HARIDUS- JA TEADUSMINISTEERIUM. (2021). Noortevaldkonna arengukava 2021–2035. – https://www.hm.ee/sites/default/files/noortevaldkonna_arengukava_2021-2035_kinnitatud_12.08.2035.pdf
- HEINZE, H. J., JOZEFOWICZ, D., TORO, P. A. (2010). Taking the Youth Perspective: Assessment of Program Characteristics that Promote Positive Development in Homeless and At-risk Youth. – *Children and Youth Services Review*, 32(10):1365–1372. DOI: 10.1016/j.childyouth.2010.06.004.
- HELVE, H., LECCARDI, C., KOVACHEVA, S. (2020/2005). *Youth Research in Europe*. – H. Helve, G. Holm (eds.) *Contemporary Youth Research: Local Expressions and Global Connections*. London: Routledge, 15–32.
- KAHNEMAN, D., SIBONY, O., SUNSTEIN, C. R. (2021). *Noise: A Flaw in Human Judgment*. New York: Little, Brown Spark.
- LARSON, R., WALKER, K. C. (2010). Dilemmas of Practice: Challenges to Program Quality Encountered by Youth Program Leaders. – *American Journal of Community Psychology*, 45, 338–349. DOI: 10.1007/s10464-010-9307-z.
- LEBLANC, M. B. (2009). On Being youth Centred: A Guideline for Individuals and Organizations. Nova Scotia: Health Promotion and Protection. – <https://novascotia.ca/dhw/healthy-development/documents/On-Being-youth-Centred-A-Guideline-for-Individuals-and-Organizations.pdf>
- LEE, J., KIM, B. J., PARK, S., PARK, S., OH, K. (2018). Proposing a Value-Based Digital Government Model: Toward Broadening Sustainability and Public Participation. – *Sustainability*, 10, 3078. DOI: 10.1080/09581596.2020.1786501. – <https://www.mdpi.com/2071-1050/10/9/3078/pdf>
- LORIMER, K., KNIGHT, R., SHOVELLER, J. (2020). Improving the Health and Social Wellbeing of Young People: Exploring the Potential of and for Collective Agency. – *Critical Public Health*, 32(2), 145–152. DOI: 10.1080/09581596.2020.1786501.
- MARCIA, J. E. (1966). Development and Validation of Egoidentity Status. *Journal of Personality and Social Psychology*, 3(5), 551–558. DOI: 10.1037/h0023281.
- MCLAUGHLIN, M. (2000). *Community Counts: How Youth Organizations Matter for Youth Development*. Washington, DC: Public Education Network. – <https://publiceducation.issuelab.org/resources/14432/14432.pdf>
- MUUKKONEN, T., TULENSALO, H. (2004). Kohtaavaa lastensuojelua. Lapsikeskeisen lastensuojelun sosiaalityön tilannearvion käsikirja. Helsingin kaupungin sosiaalivirasto: Verkkodokumentti. – http://www.hel.fi/wps/wcm/connect/38507c804a176e1e9490fc3d8d1d4668/01_lastensuojelua.pdf
- OECD. (2020). *Governance for Youth, Trust and Intergenerational Justice: Fit for All Generations?* OECD Public Governance Reviews. Paris: OECD Publishing. DOI: 10.1787/c3e5cb8a-en. – <https://www.oecd-ilibrary.org/docserver/c3e5cb8a-en.pdf?expires=1649927236&id=id&accname=ocid41021067&checksum=0825FDFB52E452E465390AC2296F>
- ORD, J., CARLETTI, M., MORCIANO, D., SIURALA, L., DANSAC, C., COOPER, S., FYFE, I., KÕTSI, K., SINISALO-JUHA, E., TARU, M., ZENTNER, M. (2021). European Youth Work Policy and Young People's Experience of Open Access Youth Work. – *Journal of Social Policy*, 51(2), 303–323. DOI: 10.1017/S0047279421000143
- REINOMÄGI, A., SINISAAR, H., TOROS, K., LAES, T.-L., KRUSELL, S., KUTSAR, D., ILVES, K., ABEL-OLLO, K. (2014). Lapse heaolu mõõtmise käsitlus. Tallinn: Eesti Statistikaamet.
- SANDERS, J., MUNFORD, R. (2014). Youth-centred Practice: Positive Youth Development Practices and Pathways to Better Outcomes for Vulnerable Youth. – *Children and Youth Services Review*, 46, 160–167. DOI: 10.1016/j.childyouth.2014.08.020.
- TARU, M.; PILVE, E.; KAASIK, P. (2015). Noorsootöö Eestis: 19. sajandi keskpaigast kuni 21. sajandi esimese kümnendi lõpuni: ajalooline ülevaade. Tallinn: Eesti Noorsootöö Keskus.
- THALER, R. D., SUNSTEIN, C. R. (2008.) Nüginime. Viis toetada valikuid, mis viivad tervise, jõukuse ja õnneni. Tallinn: Tänapäev.
- TOROS, K., TIKO, A., SAIA, K. (2013). Child-centered Approach in the Context of the Assessment of Children in Need: Reflections of Child Protection Workers' in Estonia. – *Children and Youth Services Review*, 35(6), 1015–1022. DOI: 10.1016/j.childyouth.2013.03.011.
- VALK, A. (2003). Identiteet. – J. Allik, A. Realo, K. Konstabel (toim). *Isiksusepsühholoogia*. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, 225–250.
- VIRKUS, S., LEPIK, A., UVERSKAJA, E., REIMO, T., METSAR, S., RUUSALEPP, R., MÖLDRE, A., LAURITS, M. (2017). Infoteadused teoorias ja praktikas: Kõrgkooliõpik. Tallinn: Tallinna Ülikooli Kirjastus.
- WALKER, K. C., LARSON, R. (2012). Youth Worker Reasoning about Dilemmas Encountered in Practice: Expert-novice Differences. – *Journal of Youth Development*, 7(1), 5–23. DOI: 10.5195/jyd.2012.149.
- WALZ, L. (2012). *Toward a Youth-Centered Approach: Creating a (New) Standard Operating Procedure through Shared Values*. Minneapolis & Saint Paul: University of Minnesota Extension Center for Youth Development & Minnesota Depart-

Andu Rämmer, Anne Kivimäe, Maria Žuravljova, Kaur Kõtsi

ment of Education. – <https://web.augsburg.edu/sabo/Walkabout/Toward-a-Youth-Centered-Approach.pdf>

WILLIAMSON, H. (2018). Effective Interventions for Unemployed Young People: Social Innovation or Paradigm Shift? / Facing Trajectories from School to Work: Towards a Capability-friendly Youth Policy in Europe. – *European Journal of Social Work*, 21(4), 628–629. DOI: 10.1080/13691457.2018.1434255.